

TŘI ZAJÍMAVÉ KNIHY O DĚTSTVÍ, MLÁDÍ A ŠKOLNÍM VZDĚLÁVÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

VÁCLAV BARTUŠEK

V poslední době se stále více obrací pozornost historiků kultury k dějinám pedagogiky i ke zkoumání dětství a mládí samotnému, a to nejen v oblasti dějin pedagogiky, ale také v mnohem širších historických a sociologických souvislostech. Dokladem tohoto trendu mohou být také knihy vydávané v našich předních nakladatelstvích zaměřených na kulturní dějiny a případně i šířeji na společenské vědy. Z jejich produkce z posledních tří let (2019–2021) jsem pro představu o tom, jaká bádání v tomto směru srovnatelná s celoevropskými trendy probíhají, vybral tři knižní ukázky z produkce dvou předních českých nakladatelství, působících hlavně v Praze.

Děti a dětství: od středověku na práh osvícenství, Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2019.

Knihu napsal poměrně početný kolektiv autorů, většinou pracovníků Historického ústavu AV ČR v Praze. Hlavními redaktory byli Dana Dvořáčková-Malá, Martin Holý, Tomáš Sterneck a Jan Zelenka. Kromě jmenovaných redaktorů tvořili autorský kolektiv ještě další významní badatelé – Michaela Antonín Malaníková, Lenka Blechová, Milena Bravermannová, Jaroslav Čechura, Eva Doležalová, Pavlína Mašková, Veronika Pilná, Pavla Slavíčková, Robert Šimůnek, Kateřina Valentová-Bobková a Alice Velková, každý podle svého zaměření, kterému se věnuje, i při odborné praxi ve svém zaměstnání.

Tato poměrně obsáhlá kniha, doplněná četnými barevnými fotografiemi a vyobrazeními, sleduje složité téma zhruba od středověkých počátků dějin českých zemí až po práh osvícenství na tomto historickém teritoriu. Po krátkém úvodu, kde redaktori publikace Dana Dvořáčková-Malá a Tomáš Sterneck objasňují svoje názory, a po nastínění historiografie tématu

od Jana Zelenky s odkazem na nejdůležitější literaturu v tomto směru,¹ začíná líčení historie tohoto oboru přehledným shrnutím dějin pedagogiky zhruba od antického starověku a biblických počátků výchovy až po středověkou dobu do 14. a 15. století.

Líčení dějin pedagogiky probíhalo od této první kapitoly v určitých chronologických krocích také v rámci jednotlivých kapitol zachycujících chronologický obsah celého výkladu.

V první kapitole *O dětech a dětství* šlo především o několik důležitých podkapitol, které přibližují dějiny nejdéle chronologicky trvajících úseku dějin pedagogiky i sociologických aspektů v této poměrně obsáhlé knize, protože definují základní pojem. První a nejdůležitější podkapitola této části se tedy nazývá *Naučení*. V ní se dočteme vlastně o jakési prehistorii celého tématu pod zorným úhlem obsahu zde prezentované knihy. V podkapitole *Naučení* se dozvíme o všech nejdůležitějších opatřeních, které dějiny výchovy převzaly ze starověkých, středověkých, a pokud bychom zde ještě za středověk přiřazovali také Jana Amose Komenského jako předmět samostatných vědeckých komeniologických studií, i raného novověku. V podkapitole se připomínají především pedagogická díla starověkých autorů, zejména antických, v té podobě, jak se s nimi mohli setkat již o epochu dříve. Pozdější učenci z nich čerpali poznatky pro přípravu svých autorských prací. Jednalo se především o řecké klasiky (Isokrata, Xenofonta, Plútarcha nebo Aristotela), římské antické spisovatele a vzdělance (Cicero, Seneca aj. i raně křesťanští autoři, např. Boetius, sv. Ambrož). Jejich myšlenky bývaly šířeny ještě i v období raného novověku prostřednictvím pozdějších děl učenců z počátku renesance nebo i pozdější doby. V celoevropském měřítku kniha připomíná osobnosti renesančního a vlastně též raně barokního období (např. Aeneáše Silvia Piccolominiho, Francesca Petrarku, Erasma Rotterdamského, Jana Amose Komenského a další) i učence pocházející z prostoru samotných českých zemí, především z Čech (Tomáše Štítného ze Štítného, Jana Hasištejnského z Lobkovic a další včetně již zmíněného Jana Amose Komenského, kterého je možno zařadit k oběma skupinám). Sem by také náležela skupina děl anonymních autorů z teritoria českých zemí, jako např. *Naučení* Ludvíka z Pernštejna.²

1 Na s. 596–661. Důležité jsou např. odkazy na některá díla, jež se týkají zejména pozdější doby, hlavně 19. a 20. století, jako např. práce Lenderová, Milena – Rýdl, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách v 19. století*. Praha 2006.

2 V knize se používal i tvar z Pernštyňa. Spis *Naučení rodičům* pochází z počátku 16. století.

Nejvíce zastoupená autorka v této podkapitole Lenka Blechová pokračovala dále informacemi o literárních zdrojích tehdejších ponaučení o výchově, kde byl zhodnocen především pedagogický odkaz Jana Amose Komenského, reprezentovaný v tomto směru zejména jeho dílem *Orbis sensualium pictus*. Jeho dílo zde bylo doplňováno zprostředkováním dalších myšlenek evropských autorů na základě překladů z různých univerzálních tehdejších (latinsky píšících autorů) nebo i spisovatelů téměř ze všech oblastí tehdejší Evropy. V tomto směru především vyniklo dílo *Theatrum mundi* od Pietra Boaistuaua v překladu Nathanaela Vodňanského z Uračova z roku 1605. Autorka neopomněla také alespoň krátce zmínit židovská naučení, která ukazovala kladnou stránku jejich, tehdy již poměrně velmi rozvinuté, soustavy vzdělání a výchovy mládeže v této diaspoře. Podkapitolu zakončila informacemi o praktických příručkách, kam zahrnula knihy nejen o výchově dětí, ale také o péči o ně, takže sem např. zařadila i tehdy již v našich zemích dosti zastoupenou metodickou literaturu pro porodní báby. Rovněž v tomto směru převládaly překlady z cizojazyčné literatury nad domácím písemnictvím.³

Další podkapitola nazvaná *Historiografie a beletrie* se týká recepce dětí a dětství v různých žánrech a oblastech literatury raného novověku. Podstatnou část tohoto zde prezentovaného úseku zpracovala historička a hlavní redaktorka publikace Dana Dvořáčková-Malá. Zastoupeny zde jsou legendy,⁴ kroniky,⁵ autobiografie.⁶ K tomuto oddílu je možné přiřadit rovněž proslulé štambuchy.⁷ Dále následují souhrnné oddíly obsahující vždy několik si podobných literárních žánrů. Jako první v této formě byl

Odkaz na web edice z roku 1928 vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/plny-text/1r.

- 3 Překládána byla především díla Erasma Rotterdamského, Aeneáše Silvia Piccolominiho a světově proslulý Komenského *Orbis pictus*, který korespondoval také s díly jiných kultur, zejména hebrejské.
- 4 Připomínají se např. i méně známá díla v tomto směru, např. o blahoslaveném Hroznatovi ze 13. století, známá především popisem jeho záchrany, když se v Krakově topil ve Visle.
- 5 Zejména *Zbraslavská kronika*, *Historie rožmberská* nebo z pobělohorské doby *Rodinné paměti Alžběty Lidmily z Lisova*.
- 6 Kromě vlastního životopisu Karla IV. jsou zastoupeny také šlechtické vzpomínky Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů nebo autobiografie nižšího šlechtice Jana Nicoméda Mařana Bohdaneckého z Hodkova, dlouholetého úředníka Slavatů.
- 7 Srov. např. některé epizody ve známém středověkém eposu *Alexandreida*.

uveden krátký oddíl nazvaný *Literární dětství*. Jde o zachycení dětství beletristickou formou v různých obdobích celého středověku a raného novověku až téměř do konce období před školními reformami císařovny Marie Terezie.⁸ Líčí se především dětský svět zachycený očima autorů tehdejších literárních děl různých žánrů a zaměření. Kapitola *Exempla a dětští hrdinové* pojednává nejen o příkladných příbězích chlapců, ale i o osudech dětí podle středověké a raně novověké literatury vůbec.⁹

Poslední dva oddíly této literární podkapitoly se zaměřily na starší literaturu, která cílila k dětem jako ke čtenářům. V oddíle *Literatura pro děti* Dvořáčková-Malá seznamuje širokou odbornou veřejnost s díly pro dětského čtenáře z oblasti poezie i beletrie. Na druhé kapitole závěru pododdílu *Písňe a divadelní hry* se podílely autorky dvě. Kromě hlavní autorky Dany Dvořáčkové-Malé přibyla ještě Kateřina Bobková-Valentová. Ta je jednou z našich nejpřednějších odbornic na dějiny školního divadla, jak to ostatně dosvědčuje také její bohatá publikační činnost v tomto oboru. Obzvláště sledování divadelních a dramatických produkcí stále více upoutávalo pozornost tehdejších dětí a zájem o hrané divadlo neustále až do raně barokní části nejdříve mírně, potom poněkud více gradoval. Divadlo se stalo součástí školní výuky. Takovéto hry sepisovali učitelé a profesori církevních řádových gymnázií, zejména jezuitů a piaristů. Ve 2. polovině 17. století a v 1. polovině 18. století byly zařazovány do slavnostních aktů školní výuky, posléze však bylo jejich hraní výnosy císařovny Marie Terezie zakázáno a nahrazeno deklamacemi.¹⁰

Na závěr první podkapitoly následuje oddíl věnovaný poměrně složité látce, která většinou nebývá prezentována jako syntéza a stala se tedy pro knihu v tomto směru přínosem – *Právo a dítě*. Autory této podkapitoly jsou Jan Zelenka, Pavla Slavičková, Tomáš Sterneček, Eva Doležalová, Robert Šimůnek a Martin Holý. Uvedená část knihy začíná pojednávat o prá-

8 Je tomu tak např. u divadelních her i u jiných literárních útvarů, pokud ovšem jejich platnost nekončila dříve a nebyly nahrazeny jinými.

9 Platnost exemplů trvala zhruba do 14.–16. století, kdy se jejich látka stává námětem pro mnohé spisovatele, např. pro Šimona Lomnického z Budče.

10 Srov. např. Port, Jan: Divadlo řádových škol a náboženských bratrstev. In: Dějiny českého divadla I. Od počátků do sklonku osmnáctého století. Ed. F. Černý. Praha 1968, s. 167–193.

vech dítěte již zhruba od 13. století.¹¹ Zneužíváním dětí, zejména dívek, se zabýval např. Ondřej z Dubé. Na Moravě se podobnou problematikou zabývaly o něco později tzv. knihy tovačovské. Autorem této právní sbírky byl tehdejší moravský zemský hejtman Ctibor Tovačovský z Cimburka. Velmi důležité v tomto směru pak bylo dílo Viktorina Kornela ze Všehrd z přelomu 15. a 16. století. Zdrojem dalších právních informací bylo rovněž české a moravské středověké městské právo.¹² Tento trend pak pokračoval ještě dále v novověku. České a moravské zemské právo se zabývalo např. péčí o sirotky. Schválenou klíčovou kodifikací, kterou začala postupem času užívat všechna města v Čechách i na Moravě, se stala příručka *Práva městská Království českého* Pavla Kristiána z Koldína. V této kapitole se zabývala Pavla Slavičková spolu s Tomášem Sterneckem také poručenstvím nad sirotky a jejich majetkem ve městech. Provedla rovněž zhodnocení postavení dětí v raně novověkém trestním právu, právním ustanovení illegitimity,¹³ specifickými vazbami duchovního příbuzenství kmotrovstvím¹⁴ i poručenstvím.¹⁵

Na závěr oddílu byl ještě přidán exkurz o dětských hračkách této doby (středověku a raného novověku) od následujících autorů Dany Dvořákové-Malé, Pavlíny Maškové a Veroniky Pilné. Zabýval se vývojem nejrůznějších druhů dětských hraček od středověku až do raného novověku s přesahy do 18. století. Pro nejstarší období to byly zejména zvukové hračky (píšťalky a chrastítka) nalézané v dětských hrobech, později různé koule a kuličky nebo také káči. Nalezly se rovněž i jiné předměty, např. figurky zvířat. O hračkách z raného novověku můžeme získat početné informace v díle Jana Amose Komenského.¹⁶ Pozornost je také věnována koníčkům

11 V horním zákoníku z Jihlavy z roku 1300 *Ius regale montanorum* se dětem nedovolovalo svědčit před soudem.

12 Mělo dřívější kořeny ze zahraničních zdrojů zejména z měst v Německu, jako bylo např. magdeburské zemské právo. Odtud pocházely např. návody k ohledání dětí kvůli právní zletilosti apod.

13 Např. u levobočků.

14 Na něm participovala v těchto dobách především římsko-katolická církev a vytvářela tak nové, většinou celoživotní vztahy mezi věřícími.

15 Někdy, hlavně v dřívějších dobách se používal výraz poručenství.

16 Zejména v jeho *Orbis sensualium pictus*. Jde o ilustrovanou učebnici Jana Amose Komenského s tradicí, která patří k dodnes velmi zpracovávaným problémům z dějin

a turnajovým hrám, figurkám, panenkám a domečkům a z pozdější doby i automatickým hračkám. Závěrečná část byla věnována zvířecím mazlíčkům dětí od těch nejobyčejnějších a i v dnešní době u nás běžných zvířat¹⁷ až po exotické živočichy.¹⁸

Potom následovala kapitola druhá, nazvaná *Péče v rodině*. Ta zabírala stejné časově identické období s předcházející kapitolou. Byla věnována poněkud dosti rozvětvenému vývoji v tomto směru starostí o dítě, péči o něj včetně zajištění základní péče o dětskou hygienu a stravu i ve vývojovém zobrazení. V prvním pododdíle této kapitoly se setkáváme s rodinou na panovnickém dvoře. Nejdříve se kapitola zabývala středověkem.¹⁹ Stěžejními autory podkapitoly tohoto pododdílu, která se týká pokračování problematiky v raném novověku, jejímiž hlavními autory jsou Dana Dvořáčková-Malá a Martin Holý je péče o dítě. Autoři přibližují čtenářům rovněž stinnou²⁰ i světlou stránku této problematiky počátků života lidského jedince i následné péče rodiny o něj. Potom přechází zcela logicky pozornost autorů na šlechtické rodiny. Kromě Dany Dvořáčkové-Malé se na této kapitole ještě autorsky podíleli Robert Šimůnek a pro období raného novověku podobným charakterem svých příspěvků Martin Holý.

Další dvě části tohoto pododdílu jsou věnovány výchově dětí v prostředí města i na venkově. Při psaní těchto částí knihy se její autorský kolektiv rozšířil o části o venkově o Michaelu Antonín Malaníkovou a z předchozích statí známého Tomáše Sternecka a u části podkapitoly o rodině a dětech na venkově, na níž se podíleli i nám již známí autoři Dana Dvořáčková-Malá a Jan Zelenka, přibyli Jaroslav Čechura a Alice Velková. Druhou podkapitolu nakonec ještě uzavírá stať o dětské stravě, kterou zpracovala Dana Dvořáčková-Malá za přispění Kateřiny Bobkové-Valentové.

Třetí kapitola, *Výchova a vzdělání*, se ze zde uvedených kapitol blížila nejvíce líčení této problematiky očima historiků dějin pedagogiky. Jedná se o poměrně rozsáhlou část knihy rozdělenou většinou podle jednotlivých

vzdělanosti, výchovy a pedagogiky.

17 Psi a kočky.

18 V královské vídeňské zahradě ve 2. polovině 16. století to byl např. lev, leopard, kočkodan, medvěd, papoušek, kanár nebo morče.

19 S poměrně optimistickými výhledy a plány do budoucna na případné panovnické vládnutí těchto potomků panovnických rodů.

20 Ve statích o dětské úmrtnosti.

vých stavů. Na počátku se tedy autoři Dana Dvořáčková-Malá pro středověk a Martin Holý pro raný novověk věnovali výchově, vedení a vzdělávání dětí na panovnických dvorech.²¹ Dále následovalo v sepsání Roberta Šimůnka a Dany Dvořáčkové-Malé i Martina Holého pro raný novověk o vzdělání a výchově šlechty.²² Za nimi potom následovalo vylíčení výchovy a stavu škol ve městech.²³ Pozornost byla rovněž věnována vzdělání a rozvíjení vědomostí a dovedností dětí na venkově i venkovskému kantorství v raném novověku.²⁴ Na konci této podkapitoly následovaly dvě poněkud nezařazené statě *Děti a církve* a *Děti a pohřbívání*. V první z nich se dočteme o vztahu církve k dětem ve středověku. Autorkou této stati o církvi ve středověku je naše přední medievistka Eva Doležalová. Další částí s podobným obsahem pro novověk napsala historička Kateřina Bobková-Valentová. Ve druhé části oddílu o pohřbívání dětí se potom pojednávalo dosti podrobně o funerální problematice nejmladších věkových skupin obyvatelstva ve středověku i v raném novověku. Dokonce i přímo o některých konkrétních pohřbech.

Závěrečná čtvrtá kapitola byla věnována krizovým momentům dětského života a různým ohrožením a krizovým stavům, do nichž se tehdejší děti mohly dostat, jak prozrazuje i název celé podkapitoly, který zní *V ohrožení*. Celá hlava se zabývala problematikou sirotků, levobočků a dalších dětí z neúplných rodin, obětí nemocí, krevní msty i dětí s nejasnými vyhlídkami a prognózami do života. Jako předchozí oddíl byla také tato hlava rozdělena podle prostředí, v němž děti vyrůstaly – panovnický dvůr, šlechta, města a venkov, kde jednotliví autoři podávají výklad k uvedené problematice v chronologickém sledu – nejdříve středověk, potom raný novověk. Na závěr je přidružena kapitola *Děti a odívání*. Její autoři seznamují čtenáře s průběžným vývojem dětského oděvu.²⁵

21 Včetně praktické výuky, tělesných dovedností, schopností hudby a tance, návštěvy škol i v těchto vrstvách i vzorku výchovy dívek.

22 Také zde je věnována pozornost šlechtickým preceptorům, výchově dívek, návštěvě škol, cestování a kavalírským cestám šlechticů i fundaci dívčích škol.

23 Zejména se jednalo o srovnání stavu pobělohorských škol piaristů, jezuitů i premonstrátů mezi sebou (na s. 343–345).

24 Jak to zkoumal v následující kapitole pro jihočeský venkov historik kultury Jaroslav Čechura, který poukazyval na základy rysů vzdělávací politiky.

25 Příslušná část podkapitoly se rovněž zabývala oděvními doplňky a je též připojeno

Na konec celého díla byl zařazen vědecký a poznámkový aparát. Ten byl vzhledem k poměrně velkému počtu stran textu, tematickému rozložení látky i počtu autorů v jednotlivých kapitolách poměrně rozsáhlý.²⁶ Před ním je možné najít zhruba asi na sedmi stranách shrnutí obsahu celé knihy.²⁷ Sepsali ho Dana Dvořáčková-Malá a Matin Holý, tedy členové redakčního kolektivu této knihy. Na ně potom dále navazoval přehled poznámek, celkový i k jednotlivým zde uvedeným podkapitolám,²⁸ který sestavili jejich autoři. Potom byly připojeny ještě tři seznamy od sestavovatele Vojtěcha Večeřeho. Šlo nejdříve o Seznam zkratk,²⁹ potom o Seznam pramenů a literatury³⁰ a nakonec o Seznam vyobrazení³¹ od dalších dvou autorek.

Kvůli velkému počtu ilustrací, zveřejněných především formou barevných i černobílých fotografií v tištěném textu knihy, většinou na části jejích stránek, je nutné pojednat také o obsahu, výběru, případně i o dalších možnostech při zpřístupňování kulturního dědictví a jeho bohatství zde zachyceného obrazem, fotografií i výtvarným ztvárněním, které přinášejí aktuální informace v tomto směru přímo v jednotlivých kapitolách o této látce pojednávajících. Barevnému obrazovému doprovodu dávali autoři, kteří vybírali ilustrační materiál příloh, zřejmě přednost. Můžeme zde najít některé poměrně zajímavé a málo zveřejňované materiály. Jako dva příklady vzhledu do této části všedního života lze např. uvést ukázky barevných vyobrazení z výukových tabulí tzv. Zlatokorunské školy nebo vyobrazení vesnic (především Otovice spolu s dalšími) ze souboru 24 mapových obrazů broumovského kláštera, tzv. Hesseliova urbáře z let 1626–1677.

Celou knihu ukončuje anglické resumé (summary), zařazené ještě těsně před posledním rejstříkem.³² Připravil ho a do angličtiny přeložil Sean

poměrně velmi krátké pojednání o dobročinnosti.

26 Od s. 542–694. Rejstříky, které zaujímaly prostor od s. 681 do s. 694, představovaly tedy pouze spíše menší část zde prezentovaného souborného díla.

27 Na s. 532–541.

28 Na s. 542–593.

29 Na s. 594–595.

30 Na s. 596–661.

31 Na s. 662–574.

32 Na s. 675–680.

Marc Miller, profesor univerzity v Lausanne. Úplný závěr celého díla tvoří rejstřík.³³ Jde o jmenný rejstřík v rozsahu 14 stran s odkazy na lokality, což umožňuje i poměrně snadnou orientaci ve všech částech knihy.

Další dvě knihy vydalo nakladatelství Paseka z Prahy v knižnici Velké dějiny zemí Koruny české v její Tematické řadě v letech 2019 a 2021. Zde přináším jejich dvě podrobné recenze, protože také v tomto případě jde o závěry fundamentálních výzkumů podobné problematiky v literatuře, kterou se zabývalo již první prezentované zde dílo.

Školství a vzdělanost. Velké dějiny zemí Koruny české, Paseka. Praha 2020.

Kolektiv autorů knihy, jehož členy se stali přední historikové české pedagogiky a kulturních dějin vůbec,³⁴ se v podstatě zabývá encyklopedickým způsobem zhodnocením nejdůležitějších témat z dějin vzdělávání ve středoevropském teritoriu hlavně na území dnešní České republiky. Jedná se o téměř vyčerpávající popsání velmi široké vzdělávací základny v dnešní České republice, jejich proměn a rozšiřování v celém historickém, zejména novověkém vývoji. Můžeme se tedy v autorském kolektivu setkat s vynikajícími historiky příslušných dob. Název knihy, kterou sepsal autorský kolektiv z různých historických pracovišť ve složení Ivana Čornejová, Tomáš Kasper, Dana Kasperová, Pavlína Kroupová, Petr Svobodný, Jan Šimek a Růžena Váňová, se stal zároveň i názvem tematické řady této knižnice.

Úvod do problematiky a nahlédnutí do obsahu knihy připravil hlavní redaktor celé publikace Miroslav Novotný, docent Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, který dlouhodobě působí na její filozofické fakultě. Spolu s ním se na něm podílel ještě Petr Svobodný z Ústavu dějin Univerzity Karlovy. Ten se zabývá spíše novějšími obdobími dějin pedagogiky a vysokoškolskou výukou, ale také i dějinami věd a techniky a je jedním z předních organizátorů vědeckého výzkumu v této oblasti.

Nejstarší období, v první hlavě nazvané *Školní vzdělanost v českých zemích do počátku 16. století*, zahrnuje problematiku od raného středověku až do počátku raného novověku v 16. století. Hlavu připravil za historiky kultury středověku především jeden z našich nejlepších medievalistů v tomto

33 Na s. 681–694.

34 Na příslušné osobnosti odkážeme průběžně podrobněji během následujícího textu zde prezentované časopisecké recenze.

směru Michal Svatoš. Ten provedl rovněž rozdělení celé problematiky do příslušných pododdílů. Ty zabírají dobu prvních zpráv o počátcích školství spjatém s Velkomoravskou říší přes středověký vývoj až na práh konfesijní éry v 16. století.³⁵ Navazující druhá hlava *Školní vzdělanost raného novověku (1526–1773)*³⁶ ukazuje další vývoj školství a problémy s nimi spojené. Její hlavní autorkou je Ivana Čornejová, vedoucí pracovnice Archivu Univerzity Karlovy v Praze, naše nejlepší odbornice na jezuitské školství a jeho přesahy do dalších období i oborů. Ta za pomoci spoluautorů Mileny Lenderové,

Miroslava Novotného a Jiřího Pokorného v této hlavě provedla především shrnutí v oblasti školství církevních řádů, především v pobělohorském období do zastavení činnosti jezuitského řádu.³⁷ Pozornost je věnována i době těsně (sc. v podstatě pět let) před odstartováním školských reforem císařovny Marie Terezie, jejichž přípravy byly tehdy již vlastně v plném proudu, protože se jezuitský řád koryfeům tehdejší školské politiky jevil jako něco archaického a rozvoj školství brzdícího, ačkoliv to zcela pravda nebyla.

Již zmíněná třetí hlava knihy nese název *Školství a vzdělanost osvícenské a obrozenecké éry (1773–1848)*.³⁸ Jejím hlavním autorem byl redaktor a editor celé publikace Miroslav Novotný. Ten se zabýval mnoha problémy vývoje školství aktuálními pro tuto dobu.³⁹ Na textu hlavy se s ním ještě autorsky podíleli Milena Lenderová, Jiří Pokorný a Jan Šimek.⁴⁰ Další vývoj a vlastně i zcela jiný pohled na problematiku vzdělávání přináší hlava čtvrtá s názvem *Školství a vzdělanost moderní doby (1848–1918)*, jejíž autorkou je převážně Milena Lenderová. Ta se zabývala jádrem ce-

35 Sledují tedy vývoj vzdělání více než 700 let. Zachytil nejen počátky českého školství, ale i rozvoj a stagnaci českého univerzitního vyučování.

36 Chronologické vymezení, které si prosadila autorka a redaktorka hlavy.

37 Papežem Klimentem XIII. v roce 1773.

38 Pokud se jedná o začátek období, přikláněl bych se spíše k pozdějšímu datu, avšak protože si autorka datum 1773 řádně zdůvodnila v jiných pracích, je možné s ním rovněž souhlasit v rámci akceptování všech výhod i nevýhod tohoto postupu.

39 Zde je nutno si uvědomit, že se školství v tomto období, které lze označit za převratné, se vlastně stalo politikem, které se spojilo i s charakterem této doby.

40 Školní budovy a jejich architektura.

lého problému⁴¹ a přidali se k ní Miroslav Novotný,⁴² Jiří Pokorný⁴³ a Jan Šimek.⁴⁴

Obsah páté hlavy vymezuje jasně její název je *Školství a vzdělanost první poloviny 20. století*. Lze ji datovat mezi lety 1918–1948.⁴⁵ Autorkou největší části kapitoly je Růžena Vaňová. Kromě ní se na psaní zúčastnila i poměrně velká část autorů této knihy – Miroslav Novotný, Tomáš Kasper, Dana Kasperová, Petr Kratochvíl, Jiří Pokorný a Petr Svobodný. Hlava v sobě zahrnuje mnohé různorodé problémy, proto je velmi těžké pojednat o nich v rámci obsahového celku, který by měl být navenek kompatibilní. Někdy je poměrně obtížné vyhledat i autorství jednotlivých kapitol obzvláště proto, že se zkratky jmen autorů uvádějí pouze za názvy některých kapitol. Větší pečlivost (např. napsání autorských zkratk za každým nadpisem v obsahu knihy a uvedení jejich samostatného seznamu) v tomto směru by tak bývala mohla předejít vzniku nejasností při dalších výzkumech.

S podobnými technickými potížemi se můžeme setkat rovněž při zpracování dalších dvou hlav šesté s názvem *Školství a vzdělanost socialistické éry (1948–1989)* a sedmé hlavy, která nese název *Školství a vzdělanost po roce 1989*. V šesté hlavě, na jejímž obsahu se nejvíce podíleli autoři Miroslav Novotný a Jiří Pokorný, která popisovala nejen vývoj tehdejšího školství jako samotného celku, ale i vzdělávání učitelů jednotlivých stupňů škol, musili její autoři během psaní prokázat důkladné znalosti vzdělávacích specifik tehdejšího socialistického systému školství, který se někdy od současnosti značně lišil. Kromě Jiřího Pokorného se těmito otázkami zabývala ještě spoluautorka kapitoly Pavlína Kourová.⁴⁶ V poslední, sedmé, hlavě sepsal asi většinu statí nejspíše Jiří Pokorný. Vývoj vysokého školství vylíčil v této době stejně jako v předcházející hlavě Petr

41 V oblasti dějin ženského školství seznamuje čtenáře s prvotní fází dívčího vzdělávání, odborným a středním dívčím školstvím, ukazuje cestu žen a dívek k lyceím i nadaných žen dále na univerzity.

42 Vzdělávání duchovních.

43 Spolu s hlavní autorkou se věnoval školním knihovnám, jejich vzniku a vývoji, školním nadacím, společenské angažovanosti učitelů (s Milenou Lenderovou), mimouniverzitní vědou, knižní kulturou a lidovou výchovou.

44 Školní budovy a jejich architektura.

45 Přesněji mezi říjnem 1918 a únorem 1948.

46 Nejvíce přibližovala specifika socialistické školy.

Svobodný. Jinak zde byl podobně ještě Petr Kratochvíl, který popisoval architektonický vývoj školních budov. Poslední sedmá hlava končí statí *Počítače a internet*.

Celé dílo doplňuje rozsáhlejší vědecký aparát. Ten obsahuje ještě poznámky, na něž jednotlivé kapitoly odkazují, a výběr z odborné literatury, který je poměrně dosti rozsáhlý. Potom přichází na řadu seznam obrazového materiálu. Dále následují rejstříky. Než jmenný rejstřík je ještě rozsáhlejší Rejstřík míst a škol. Celé toto příslušenství pak uzavírá resumé (summary) v počtu dvou stran, které připravil hlavní redaktor celé publikace Miroslav Novotný.

Dětství. Velké dějiny zemí Koruny české, Paseka. Praha 2021

Text díla je rozdělen celkem do pěti kapitol, pro něž redaktor volí označení *Hlavy*.

Na sepsání této knihy se pod vedením univerzitní pedagožky Mileny Lenderové, profesorky českých dějin filozofické fakulty Univerzity v Pardubicích, podílela dosti početná skupina předních českých historiků i historiček, kteří se věnují dějinám v různých obdobích a etapách našeho historického vývoje a podrobnějšímu seznamování se s nimi především v oboru kulturních dějin. Kniha tak zabírá, podobně jako předchozí dílo zde hodnocené, dějiny dětství už od raného středověku. Pracuje totiž i s nálezy z archeologických vykopávek. Systematicky a rozvinutějším způsobem zpracování však pracuje až od raného novověku. Podobným líčením se pak v jednotlivých nejdůležitějších oddílech – hlavách (celkem pět) až do doby téměř nedávné (1989) s přesahy do současnosti a výhledy k budoucnosti. Hlavy následovaly za sebou po kratším (dvacetistránkovém) úvodu, v němž se čtenáři přehledně přibližuje vývoj výzkumů v tomto odvětví, a připomínají se rovněž další prameny pro tento výzkum.

Vzhledem k tomu, že poměrně nedávno před tím (tři roky)⁴⁷ vyšlo dílo podobného tematického zaměření, byli autoři nuceni poněkud radikálně změnit a doplnit chronologické zaměření svého nového, pravděpodobně možná i již dříve plánovaného díla a přistoupit k jeho mnohem komplexnějšímu celkovému pojetí než tomu bylo v předchozím, zde uvedeném dokumentu. Proto tato kniha pojednává o tématu od středověku až po zásad-

47 Viz zde recenzovaná publikace.

ní historický zlom v dějinách tehdejšího Československa koncem roku 1989 a pak dále s přesahy až do současné České republiky až na práh nového tisíciletí.

Můžeme tedy sledovat vývoj problematiky dětství podle jednotlivých etap, hlav a kapitol v nich obsažených. Jednotlivé hlavy tak vytvářejí samostatné celky, kterých se nachází v knize celkem pět a nesou samostatný název. Zpravidla každou hlavu napsal samostatný autor. První dvě hlavy napsal jediný autor. U dalších hlav⁴⁸ se objevoval úzký autorský kolektiv.

První hlava je věnována *dětství ve středověku*, tedy přes období nejstarší na práh renesance. Autorem kapitol v této hlavě je český medievalista Martin Nodl. V této kapitole se zabývá spíše obrázky z dějin středověku a v tomto duchu i v dalších obdobích až do české reformace. Autor se soustřeďuje na problematiku, která nebyla dříve tolik známa a hlouběji v širších souvislostech probádána, proto se o ní dříve v těchto oblastech mluvílo a diskutovalo pouze velmi málo a téměř v tomto směru nepublikovalo.⁴⁹ Nynější výsledky práce, podobně jako i díla pro následující období, zvyšují pochopitelně atraktivnost celého zde vydaného svazku knihovny.

Druhá hlava se zabývá výzkumem problematiky *Dětství za raného novověku*, jak se též tato hlava nazývá. Jejím autorem je významný český historik a vysokoškolský profesor českých dějin a demografie Eduard Maur. Ten se snažil zachytit vývoj dítěte raného novověku, přiblížit na pozadí postupného vyjádření příslušných historických souvislostí se všemi peripetiemi a reáliemi dětství, s klady i se zápory, které toto životní období svým ontogenetickým pojetím přináší pro život lidského individua jako samostatného svébytného jedince.⁵⁰

Ve třetí hlavě nazvané *Dětství v dlouhém 19. století* nás do této problematiky uvádějí statě profesorky Mileny Lenderové a historičky Martiny Halířové, která se zabývá problémy a traumaty dětství v této době líčené v této kapitole.⁵¹ Kapitoly od profesorky Mileny Lenderové se spolu s odbornými texty profesora dějin pedagogiky z pardubické univerzity Karla Rýdla, který působil na rovněž i na Karlově univerzitě v Praze a vyučuje

48 S vyšším pořadovým číslem.

49 To platí i pro další dvě zde recenzované knihy.

50 Přináší vlastně do jisté míry ontogenetický pohled na život člověka konkrétní doby.

51 Což je např. srovnatelné s pohledem E. Maura.

v současné době na Univerzitě v Pardubicích, se vyskytovaly také ještě ve čtvrté hlavě pojmenované *Od republiky k republice, Dětství v letech 1918–1945*.

Na závěrečné páté hlavě nazvané *Děti pro budoucí ráj*, která zahrnuje období 1945–1989 i s přesahy do budoucnosti, se podílelo více autorů – kromě profesorky Mileny Lenderové, která napsala ještě podkapitoly o narození,⁵² to byli ještě Jiří Knapík, autor podkapitol, který se jako vedoucí pracovník Slezské univerzity v Opavě věnuje především kulturním dějinám padesátých let 20. století, a Martin Franc, pracovník Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v Praze, jehož hlavním oborem studia i vědecké činnosti je historie každodennosti.

Závěrečný aparát s rejstříky a poznámkový aparát i další doplňky si Milena Lenderová i jako autorka a hlavní redaktorka publikace sestavila sama, stejně jako si sepsala šestistránkové anglické resumé (summary).⁵³ Kniha byla doplněna i zajímavými fotografickými černobílými i barevnými přílohami. Také jim je třeba se věnovat poněkud obsáhleji, podobně jako tomu bylo u knihy s touto problematikou vydané v nakladatelství Lidové noviny, i u knihy o dějinách pedagogiky v nakladatelství Paseka.⁵⁴ Je nutné pojednat rovněž o obsahu, výběru případně i o dalších možnostech při zpřístupňování kulturního dědictví a jeho bohatství zde zachyceného obrazem, případně i ještě dalšími způsoby reprodukční techniky. Rozdělení ilustrací bylo upraveno podle zvyklostí Nakladatelství Lidové noviny a Paseka, což se však žádným způsobem neprojevovalo na uspořádání ilustrací podle toho, co jimi autoři chtěli vlastně sdělit.

Srovnání recenzovaných knih – závěr

Závěrem je možné tento soubor zhodnotit i jako celek, srovnat všechna tři v této recenzi prezentovaná díla obou našich prestižních nakladatelství vzájemně mezi sebou i stanovit jejich vzájemný vztah a všimnout si, jakými způsoby se každá z uvedených knih vyrovnává nejen se svým tématem, ale také s celou problematikou vylíčení sociologických problémů v rámci dějin pedagogiky jako poměrně rozsáhlého celku kulturních dějin

52 Podkapitola s názvem Příchod na svět.

53 Na s. 665–670.

54 První vydání z roku 2020.

celé střední Evropy. Je tedy nutno vlastně připomenout, co mají tyto hodnocené knihy společného i v čem se liší. Je nutno rovněž uvážit, že konečný vzhled vydaného knižního produktu může být utvářen nejen vydavatelstvími předpisy a nařízeními, ale také i zvyklostmi a podmínkami jednotlivých nakladatelství. Důležité je rovněž, že na sebe produkty jednotlivých nakladatelství tematicky navazují a vytvářejí tak základnu nejdůležitější odborné literatury pro další výzkum.

Zde prezentované knihy jsou totiž v podstatě třemi nejdůležitějšími výstupy, jaké totiž významná pražská nakladatelství a vydavatelství Nakladatelství Lidové noviny a Paseka mohla v tomto směru přinést. Čtenáři knih těchto nakladatelství i širší odborná a kulturní veřejnost si je jistě velmi rádi doplní do svých privátních knihovniček, které se určitě vyplatí vést i v dnešní pevně digitální, avšak zároveň občas existenčně nejisté době. Tak se také rovněž tyto tři knihy, které jsou v podstatě třemi novými základními encyklopediemi pro obor dějiny pedagogiky a výchovy vůbec, staly nezbytnými základními pracemi pro další velmi potřebné výzkumy v dějinách těchto pedagogických a kulturněhistorických oborů. Při těchto druzích výzkumů se rovněž ukázalo, že se pro zkoumání tohoto druhu dějin i jejich pojetí může otevírat ještě možná daleko větší perspektiva, nežli tomu bylo kdykoliv dříve předtím.

Dvořáčková-Malá, Dana – Holý, Martin – Sterneck, Tomáš – Zelenka, Jan a kol.: Děti a dětství: od středověku na práh osvícenství, Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2019, 696 s.

Novotný, Miroslav (red.): Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada: školství a vzdělanost, Paseka. Praha 2020, 722 s.

Lenderová, Milena (red.): Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada: dětství, Paseka. Praha 2021, 669 s.